

FUAT KÖPRÜLÜ VE AYDIN TANERİ’NİN TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

FUAT KÖPRÜLÜ AND AYDIN TANERİ’S REFLECTIONS ON TURKEY’S DEMOCRATICATION EFFORTS

Taner LÜLECI*

Geliş Tarihi/Received:21.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted:29.06.2023

LÜLECI, Taner, (2023), “Fuat Köprülü Ve Aydın Taneri’nin Türkiye’nin Demokratikleşme Çabalarına İlişkin Düşünceleri”, Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 199-209.

Öz

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri Türk tarihçiliğinin iki önemli ismidir. Köprülü, sosyal bilimlerin farklı alanlarında Türkiye’de ve dünyada kendisinden söz ettiren üstün bir performans sergilemiş, Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçişin ana aktörlerinden birisi olmuştur. Taneri ise, Genel Türk Tarihinin farklı dönemleri hakkında eserler vermiş, aktif siyasetle ilgilenmese de güncel politikayı yakından takip etmiştir. Sahip oldukları tarih bilgisi ve olayları yorumlama kabiliyetini, Türk demokrasisinin gelişimi için vakfeden Köprülü ve Taneri bu konuda büyük bir gayret sarf etmiştir. Yaşadıkları yıllar itibarıyla aralarında yarım asra yakın fark bulunan Köprülü ve Taneri, Türkiye ve Türk demokrasisi ile ilgili gözlemlerini basın vasıtasıyla kamuoyu ile paylaşmışlar, bu özellikleri sayesinde, birçok meslektaşlarından ayrı değerlendirilmeyi hak etmişlerdir. İkisi de icra ettikleri akademik tarihçilik yanında, yaşadıkları dönemin siyasi ve sosyal olaylarına kayıtsız kalmamışlardır. Köprülü’nün ağırlıklı olarak tek parti, Taneri’nin koalisyonlar dönemine şahitlik ettiği yıllar Türk demokrasi tarihi açısından farklı özellikler taşımaktadır. Bu çalışmada, aralarında kronolojik ve mental devamlılık bulunan iki sosyal bilimcinin gözünden Türkiye’deki demokratikleşme çabalarına değinmeye çalışacağız. Demokrasi uygulamaları bakımından ayrı dönemlerde yaşamış olsalar da, olaylara yaklaşımları birbirine benzeyen iki münevverin demokrasi notları bugünün Türkiye’sine de yol gösterici niteliktedir. Demokrasinin evrensel bir yönetim şekli olduğu düşünülürse, Köprülü ve Taneri’nin gazeteler aracılığıyla tarihe düştüğü notlar, Türkiye’nin demokrasi mücadelesi ve ülkemiz demokrasinin geçirdiği aşamaların da nişanesi hükmündedir. Çalışmanın ana kaynaklarını Köprülü’nün 1945-1950, Taneri’nin ise 1990-1997 yılları arasında yazılar kaleme aldığı yayın organları oluşturmaktadır. Dönemsel olarak farklılıklar arz etse de, birbirine benzeyen meselelerde hangi argümanları kullanıp ne tür önerilerde buldukları, hangi uygulamaları eksik ve/veya hatalı gördükleri çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Fuat Köprülü, Aydın Taneri, Türkiye, Demokrasi.*

*Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, taner.luleci@hbv.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0352-0223>)

Abstract

Fuat Köprülü and Aydın Taneri are two important names of the Turkish historiography. Köprülü displayed a remarkable performance, in different fields of social sciences, that is popular in Türkiye and in the world, and became one of the main actors in the transition to multi-party political life in Türkiye. And Taneri produced works about different periods of the General Turkish History and closely followed current politics even though he was not interested in active politics. Köprülü and Taneri, who dedicated their knowledge of history and ability of interpreting events to the development of the Turkish democracy, made great effort in this regard. Köprülü and Taneri, between whom almost half a century lapsed in terms of the years they lived in, shared their observations about Türkiye and Turkish democracy with the public through the press, and, thanks to these features of theirs, they deserved a special evaluation among many of their colleagues. Besides their academic historiography, both did not remain indifferent to the political and social events of the periods in which they lived. The years, during which Köprülü witnessed mainly the one-party period and Taneri the coalitions period, have different characteristics in terms of the Turkish democracy history. In this study, we will try to touch upon the democratization efforts in Türkiye, from the eyes of two social scientists between whom there had been a chronological and mental continuity. The democracy notes by the two intellectuals who had similar approaches to events are qualified to guide also today's Türkiye, although they lived in different periods in terms of democracy practices. Considering that democracy is a universal form of government, the notes made to the history by Köprülü and Taneri through newspapers are indicative of Türkiye's struggle for democracy and the stages of democracy our country went through. The main sources of the study are the publications in which Köprülü wrote articles between 1945-1950 and Taneri between 1990-1997. The main problematic of the study is which arguments they used and what kind of proposals they made on similar issues, though they were in different periods, and which applications they considered incomplete and/or wrong.

Keywords: *Fuat Köprülü, Aydın Taneri, Turkey, Democracy.*

GİRİŞ

Fuat Köprülü¹ ve Aydın Taneri² Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesine önemli katkılar sağlamış iki bilim insanıdır. Köprülü bilim ve siyasette temayüz ederken, Taneri aktif siyasetle hiç ilgilenmemiştir. Doğum tarihlerine bakıldığında aralarında kırk iki yıllık yaş farkı olduğu görülecektir. Taneri'nin doğduğu 1932 yılında Köprülü, Türk ve dünya bilim âleminin saygın isimlerinden birisidir. Köprülü'nün vefat ettiği 1966'da ise Taneri, doktorası henüz devam eden bir asistandır. 1960'da Ankara Üniversitesi DTCF'nden mezun olan Taneri, Köprülü'yü Türk Tarih Okulunun (Ekolünün) kurucusu olarak görmektedir.³ Taneri'nin Köprülü ile tanışmış olma ihtimali zayıftır. Köprülü'den bahsederken ondan sitayişle söz eden Taneri'nin yazıları ve üslubu dikkate alındığında böylesi bir tanışıklıktan söz etmesi beklenirdi. Taneri, Köprülü'nün talebesi olan Mehmet Altay Köymen'in talebesidir.⁴ Türk akademiasında hala geçerliliği olan usta çırak ilişkisi Köprülü-Köymen ve Köymen-Taneri özelinde dikkate alınır, Taneri'nin Köprülü ile ilgili hususi bilgilere, hocası Köymen vasıtasıyla sahip olduğu düşünülebilir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin demokratikleşme çabalarını Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin bakış açılarıyla değerlendirmeye çalışacağız. Bu değerlendirme, Türk modernleşmesini, ilgili iki dönem üzerinden karşılaştırmayı da deneyecektir. Burada, adı geçen iki ismin seçilmesinin bir kaç sebebi var: Öncelikle iki isim de Türkoloji'de -Fuat Köprülü edebiyat, sosyoloji ve tarih alanlarında, Aydın Taneri sadece tarih alanında- eserler vermişler, Türk medeniyeti ve sosyal hayatı hakkında fikir üretmişlerdir. Yaşadıkları yıllar nazar-ı dikkate alındığında, Köprülü ve Taneri'nin, neredeyse arada hiç boşluk kalmayacak şekilde cumhuriyet Türkiye'sini gözlemledikleri ve olanı biteni muhakeme ettikleri fark edilecektir. Köprülü'nün tarih tezi adeta bu iki isimde tecelli etmiştir. İki arasında kronolojik ve mental olarak "devamlılık ve bütünlük" vardır.

Köprülü ve Taneri isimlerini bu çalışmada bir araya getiren en önemli faktör, her ikisinin de ülkeye dair fikirlerini basın yoluyla kamuoyu ile paylaşmış olmalarıdır. İki isim de akademik misyonlarını göz ardı etmemiş ve fakat dönemlerinin basın yayın organlarında günlük yazılar ve denemeler kaleme almaktan geri durmamışlardır. Buradaki maksadın bir *aydın sorumluluğu* olduğunu teslim etmek gerekir. Eleştiri kültürünün demokrasi tarihinde her zaman çok önemli bir yeri vardır. Yaşadıkları döneme ait gelişmeleri titizlikle takip ve analiz etmeleri Köprülü ve Taneri'yi çağdaşlarından farklı bir noktaya taşımıştır. Her ikisi de sahip oldukları tarih formasyonunu, ülkemizin demokratik kazanımlarına hasretmiş ve bu konuda mesai harcamıştır. Tarihçilerin, Türkiye'nin demokrasi pratiklerine katkıları

1 Mehmet Fuat Köprülü 1890'da İstanbul'da doğmuştur. Babası İsmail Faiz Bey, annesi Hatice Hanım'dır. Mercan İdadisi sonrasında Hukuk Mektebine başlamış, bilahare buradan kendi isteğiyle ayrılmıştır. Türk edebiyatı, tarih ve sosyoloji alanında yaptığı çalışmalarla 1913'te Darülfünun muallimi olmuştur. 1933'e kadar dünya çapında eserlere imza atmış ve bu yıl ordinaryüslüğe yükselmiştir. 1935 ara seçimlerinde Kars mebusu olmasına rağmen, aktif siyasetle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilgilenmiş, Demokrat Parti iktidarında Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. 1956'da DP'den istifa etmiş, 1960 darbesinden sonra kısa bir süre tutuklu kalıp bilahare ilmi çalışmalara dönmüştür. 1966'da İstanbul'da vefat etmiştir.

2 Aydın Taneri 1932'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Ahmet Nurettin Bey, annesi Nefise Semahat Hanım'dır. AÜ Tıp Fakültesi'ne kaydolmuş ancak buradaki eğitimine devam etmemiştir. 1956'da DTCF Tarih Bölümüne başlamıştır. 1960 yılında Genel Türk Tarihi kürsüsünden mezun olup, 1962'de aynı kürsüde asistanlığa hak kazanmıştır. 1967'de doktorasını bitirmiş; 1972'de doçent, 1978'de profesör olmuştur. 1997'de emekli olan Taneri, aynı yıl Bodrum'da vefat etmiştir.

3 Aydın Taneri, "Devlet Kuran Milletler", *Türkiye*, 12 Eylül 1990.

4 Aydın Taneri, "Fuad Köprülü'nün Türk Milliyetçiliğine Hizmeti", *Tercüman*, 18 Haziran 1981.

sadedinde Osman Turan, Akdes Nimet Kurat, Fethi Tevetoğlu ve İsmail H. Danişmend'i de Yeni İstanbul Gazetesi'ndeki yazıları dolayısıyla hatırlamak gerekir.⁵ Yılmaz Öztuna da (1930-2012) uzun yıllar Türkiye gazetesinde tarih merkezli yazılar yazmış, Ahmet Refik Altınay (1881-1937) gibi basın yoluyla, *tarihin topluma sevdirmesinde* önemli bir misyon üstlenmiştir. Tarihçilerin, disiplinler arası yaklaşımlarla Türkiye ve dünya gündemini muhakeme etmesi, yeni uzmanlık alanlarının hâkim olduğu modern zamanlarda daha da önem kazanmış görünmektedir. Yaşadıkları dönemde Köprülü ve Taneri bunu vazife telakki edip, başarıyla tatbik etmişlerdir.

Türkiye'deki demokrasi çabalarına yazılarıyla katkı sağlayıp tarihe not düşmeye çalışan Köprülü ve Taneri'nin çalışmamıza konu olan yazın faaliyetleri arasında elli yıllık zaman farkı bulunmaktadır. Köprülü'nün 1945-1950 yılları arasında, Taneri'nin ise 1990-1997 yılları arasında kaleme aldığı yazılar, seçilen başlık muvacehesinde incelenecektir. Bu yıllarda Köprülü -başka gazeteler yanında- *Dikkat, Kudret, Kuvvet, Son Saat ve Vatan* gazetelerinde; Taneri ise düzenli haftalık yazılar şeklinde *Türkiye* gazetesinde yazılar kaleme almıştır.

Tarihte, yaşanan olayları, zamanın şartlarına göre değerlendirmek gibi önemli bir kural vardır. Bu bağlamda, Köprülü ile Taneri'nin hem yaşadığı ve hem de yazılarını mercek altına aldığımız yıllar pek çok bakımdan farklılık göstermektedir. Türkiye'nin demokratikleşme hamlelerine konsantre olduğumuza göre, en bariz fark yönetim alanındadır. 1945-1950'li yıllar ülkemizde tek partinin hüküm sürdüğü yıllardır.⁶ Cumhuriyetin ilanından sonra, 1925 ve 1930'da çok partili hayata geçiş denemeleri akamete uğramıştı.⁷ 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla başlayan yeni süreç 1960 yılındaki askeri darbeyle durma noktasına gelse de, DP'nin kurulması ülkemiz demokrasi tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü'nün 1945-1950 yıllarında kaleme aldığı yazılar, esasen birçok gelişmeye içeriden şahitlik etmiş bir bilim ve siyaset adamının tek parti rejimi ve demokrasi talebine ilişkin notlarını ihtiva eder. Aydın Taneri'nin yazılarını ele aldığımız 1990-1997 arasındaki yıllar ise, son olarak 1980'de bir askeri darbe geçirmiş olmasına rağmen, demokrasi uygulamaları bakımından oldukça mesafe almış bir Türkiye'ye tekabül etmektedir.⁸ 1989'dan itibaren dünyada meydana gelen köklü değişimlerden Türkiye de etkilenmiştir. Taneri bu yıllarda, aktif siyasetin içinde olmasa da, zengin sosyal çevresi sayesinde olayları yakından izleme ve değerlendirme imkânı bulmuştur.

5 Prof. Dr. Osman Turan-Yeni İstanbul Yazıları, Yayına Hazırlayan: Nasrullah Uzman, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s. XIV.

6 1945-1950 yılları arasında görev yapan Cumhuriyet Hükümetleri sırasıyla şunlardır: 14. Hükümet, Şükrü Saraçoğlu, Mart 1943-Ağustos 1946; 15. Hükümet, Recep Peker, Ağustos 1946-Eylül 1947; 16. ve 17. Hükümet, Hasan Saka, Eylül 1947-Ocak 1949; 18. Hükümet, Şemseddin Günaltay, Ocak 1949-Mayıs 1950. (19. Hükümet, Adnan Menderes, Mayıs 1950-Mart 1951)

7 Halk Fırkası cumhuriyet Türkiye'sinin ilk siyasi partisidir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Atatürk tarafından önce Halk Fırkasına, 1924'te de Cumhuriyet Halk Partisi'ne dönüştürülmüştür. Adına İkinci Grup denilen muhalif milletvekillerininin 1924'te kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da yeni rejimin ilk muhalefet partisidir. TCF, Şeyh Said ayaklanması gerekçe gösterilerek 1925'te kapatılmıştır.

1930 yılında, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün isteğiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası adında yeni bir parti kurulmuştur. Muhalefet vazifesi icra etmek üzere Ali Fethi Okyar'ın kurduğu partinin, geniş halk kitleleri tarafından benimsenme ihtimali ortaya çıkınca SCF kendisini feshetmek durumunda kalmıştır.

8 1990-1997 yılları arasındaki Cumhuriyet Hükümetleri: 47. Hükümet, Yıldırım Akbulut, Kasım 1989-Haziran 1991; 48. Hükümet, Mesut Yılmaz, Haziran 1991-Kasım 1991; 49. Hükümet, Kasım 1991-Mayıs 1993; 50, 51 ve 52. Hükümet, Tansu Çiller, Haziran 1993-Mart 1996; 53. Hükümet, Mesut Yılmaz, Mart 1996-Haziran 1996; 54. Hükümet, Necmettin Erbakan, Mart 1996-Haziran 1997. (55. Hükümet, Mesut Yılmaz, Haziran 1997-Ocak 1999)

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin Türkiye'nin Demokratikleşme Çabalarına İlişkin Düşünceleri

Meslekî formasyonları ile Türkiye'nin kalkınmasına ve demokrasi uygulamalarına ilişkin fikir ve eylemleri birbirine çok benzeyen Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin 1945'ten 1997'ye uzayan süreçte ülkenin demokratikleşme çabalarına dair düşünceleri, demokrasi tarihimiz açısından önemli ipuçları vermektedir.⁹ 1950 ve 2000'li yıllara açılan iki ayrı pencereden Türkiye'ye bakmak, ülkemizde demokrasi adına kaydedilen mesafe hakkındaki tartışmalara da katkı sağlayacaktır.

DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARINA İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Fuat Köprülü'ye göre modern çağda toplumların mutluluğunu sağlayacak tek sistem demokrasi olup, Türk milleti bu sistemin dışında kalmamalıdır.¹⁰ Aydın Taneri, "Demokrasi akliselim, hoşgörü, mantık ve açık yol rejimidir. Kendisine aykırı ve zararlı her türlü fikir ve kavramları; hür fikir ve tartışma ortamında yenecek güçtedir. Fazileti de buradadır" demektedir.¹¹ Fuat Köprülü, "Bugün iyice anlaşılmalıdır ki, bütün dünya milletleri, bugünkü ve yarınki nesillere temiz ve insani bir demokrasi terbiyesi vermedikçe, hür insanlık ruhu bugünkü ve yarınki insanlara kemaliyle telkin edilmedikçe, dünyanın refaha ve saadete kavuşması kabil olamayacaktır." derken demokrasinin dünyadaki bütün milletler için en erdemli yönetim şekli olduğunu ifade etmektedir.¹² Taneri ise, bir yandan Türk vatandaşlarının demokrasi mücadelesini takdir etmekte, diğer yandan Türk demokrasisini batılı devletlere nazaran henüz yeni ve altyapı olarak hazırlıksız görmektedir.¹³

Fuat Köprülü, demokrasinin istinat etmesi gereken esaslara ayrıca dikkat çeker.¹⁴ Köprülü'nün demokratik ruhun esas prensipleri olarak tavsif ettiği *serbest düşünce, tenkid, müsamaha* gibi umdeler hakkında Aydın Taneri, "Demokrasi, akliselim, hoşgörü, mantık ve açık yol rejimidir. Kendisine aykırı ve zararlı her türlü fikir ve kavramları; hür fikir

9 Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nde Fuat Köprülü hakkında ikisi doktora on biri yüksek lisans olmak üzere on üç tez bulunmaktadır. Aydın Taneri hakkında ise üniversitelerimizde şu ana kadar iki yüksek lisans tezi yaptırılmıştır.

10 "İnsan topluluklarının saadet ve selametini, fertlerin hak ve hürriyetlerini temin eden siyasi nizamın demokrasi rejimi yani milli hâkimiyet sistemi olduğu, bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra, artık herkesin malumu bulunuyor. İnsanlık haysiyetini ve vatandaş hak ve hürriyetlerinin mukaddes bir esas olduğunu pekiyi takdir eden bugünkü dünya cemiyetleri, işte bunun içindir ki, demokrasi rejimine bu kadar sarılmışlardır. Tek parti istibdadının bütün kötülüklerini her günkü tecrübeleriyle yakından anlayan ve bütün dünyada totaliter rejimlerin yıkıldığını gören Türk milleti de, işte aynı maksatla, üç yıldan beri bir demokrasi mücadelesine girişmiş bulunuyor." Fuat Köprülü, "Demokrasinin Ahlâki Esasları", *Son Saat*, 23 Ocak 1948. Köprülü, demokrasinin ahlâki kuralları olması gerektiğini de söylemektedir: "Demokrasi, her şeyden evvel ahlaki esaslara dayanan bir siyasi sistemdir. Açıklık, samimilik, dürüstlük gibi temellere dayanmadıkça, böyle bir sistemin ciddi olarak kurulmasına imkân yoktur." Fuat Köprülü, "Demokrasilerin Ahlâki Esasları", *Vatan*, 17 Mart 1950.

11 Aydın Taneri, "Laihik Tartışma Dışı Kalmalı İmiş", *Türkiye*, 1 Eylül 1993.

12 Fuat Köprülü, "Demokrasi Ruhu", *Vatan*, 19 Eylül 1945.

13 Aydın Taneri, "Rapor/Paket Demokrasisi", *Türkiye*, 9 Mart 1997. Konuyla ilgili şu cümleler de Taneri'ye aittir: "Devletin organları olan meclis, hükümet, ordu, yüksek mahkemeler, üniversite ile resmi ve gayri resmi mahiyette dini müesseseler, sendikalar, basın, vakıflar, dernekler birbirleriyle anlaşmazlık içindedirler. Bu anlaşmazlığın bir sebebi de demokrasinin henüz tamamiyle yerleşmemiş olmasındandır." Aydın Taneri, "Manevi Durumumuz", *Türkiye*, 21 Temmuz 1996.

14 "Demokrasi yalnız siyasi bir rejim değil, ondan daha evvel, ahlâki bir sistem, felsefi bir anlayış ve nihayet, bir hayat kaidesidir. Bugün artık bütün dünyaya yayılmış veya yayılması mukadder olan Garp ilmini ve medeniyetini doğuran serbest düşünce, tenkid, müsamaha gibi büyük prensipler, demokratik ruhun esas prensiplerini teşkil eder." Fuat Köprülü, "Demokrasi Ahlâki", *Kuvvet*, 18 Haziran 1947.

ve tartışma ortamında yenecek güçtedir. Fazileti de buradadır.” demektedir.¹⁵ Köprülü bir başka yazısında da “Demokrasi ruhunun, bütün fikirlere hürmet etmeyi icap ettirdiğini” söylemektedir.¹⁶ Temel hak ve hürriyetlerin kullanılması da Köprülü’nün en hassas olduğu konulardandır. Ona göre “Demokrasilerde herkes kendi izan ve idrakine göre, dini ve siyasi her türlü fikirlere, akidelere sahip olmakta serbesttir; ve bunları yaymak için de istediği gibi çalışabilir; ancak, takibe mecbur olduğu yol, akıl, mantık, münakaşa, ikna yoludur.”¹⁷ Aynı konuda Taneri “Şekil elbette önemlidir. Ancak, bilimin ışığında milli ve manevi değerlere sahip çıkmamak, hukukun mana ve önemini kavramamak, üstünlüğünü kabul etmemek gibi telakki ve davranışlar mevcut ise esasa girilemez. Kenarından köşesinden girilse bile sınırlı mesafe alınabilir” demektedir.¹⁸

Modern toplumlarda siyaset, düşüncelerin uzlaştırılması faaliyetidir ve bu faaliyet yönetme gücünün ele geçirilmesi ve/veya elde tutulması suretiyle gerçekleşir. Söz konusu ele geçirme ve/veya elde tutma eylemi de demokrasi ile yönetilen ülkelerde siyaset yoluyla olur. Demokrasilerin vazgeçilmez unsuru sayılan siyasi partilerin söylem ve eylemleri, seçim zamanlarında kendilerine oy veren bireyler tarafından kabul veya reddedilir. Seçim sonuçlarına toplumun bütün kesimleri saygı gösterir ve tercihler meşruiyet kazanır. Bu esasen, basit ve anlaşılabilir bir süreçtir. Ancak uygulamalara bakıldığında konunun aynı zamanda bir eğitim-kültür meselesi olduğu anlaşılacaktır. Fuat Köprülü için siyasi partilerin varlık sebebi bellidir. O, “Memleket partiler için değil, partiler memleket içindir. İktidar mevkii ise, şahısların veya partilerin menfaatlerine göre değil, milletin serbest iradesine göre taayyün eden bir emanetten başka bir şey değildir.” görüşündedir.¹⁹ Bir başka yazısında da “Yurtsever, medeni her insan, temiz ruhlu her vatandaş, mensup olduğu partinin menfaati üstünde memleket menfaati düşüncesinin hâkim olması icap ettiğini asla unutmamalıdır.” demektedir.²⁰ Taneri, siyasi partileri ve parti içi karışıklıkların sebeplerini ele aldığı bir yazısında “Şahıslar herhangi ideolojiye, doktrine, fikre değil, milletvekili olmak gayesiyle, bir partiye giriyorlar. Aynı şahsın sık sık parti değiştirdiği de oluyor. Bu durumda, şahsın parti tercihi sosyolojik ve psikolojik eğilimine göre şekilleniyor. Partiler herhangi bir fikri tahakkuk ettirmek için araç değil, menfaat vasıtası olarak kullanılıyor.” diyor.²¹

Köprülü, parti taassubu içinde olmayı demokrasi ile taban tabana zıt bir anlayış olarak değerlendirmekte ve şöyle söylemektedir: “Parti menfaatini ve partililik taassubunu her şeyin üstüne çıkararak, fikirlere ve prensiplere değil sadece menfaatlara bağlı kalan, kendi partisine mensup olmayanları adeta bir düşman gözüyle gören insanlar, demokrasi ruhuna ve demokratik zihniyete tamamıyla yabancı kalmışlar demektir. Bunlar, fikirler ve

15 Aydın Taneri, “Laiklik Tartışma Dışı Kalmalı İmiş”, *Türkiye*, 1 Eylül 1993. Taneri, aynı mevzudaki bir başka yazısında “İktidar muhalefete; tez antiteze; fikir karşı fikre muhtaçtır. Siyasi görüş karşı görüşe; ekonomik ekol karşı ekole; sosyal akım karşı akıma muhtaçtır. Çünkü tez, antitezi doğurur. Bu tabiat kanunudur. Yüksek bilime göre ise fikir veya tezin varlığını sürdürmesi, karşı fikir veya tezin mevcudiyetine ve muhalefetine muhtaçtır. Bu karşı fikir yani muhalefet olmalıdır ki, fikir sahibi, tenkidleri süzgecinden geçirip, doğruyu-yanlış, isabetliyi-isabetsizi ayırabilsin ve doğrudan yararlısın. Bu bakımdan karşı fikirden korkmamalıdır, çekinmemelidir.” demektedir. Aydın Taneri, “Herşey Ziddi ile Kaimdir”, *Türkiye*, 18 Temmuz 1990.

16 Fuat Köprülü, “CHP Genel Sekreterine İkinci Cevap”, *Kudret*, 25 Kasım 1947.

17 Fuat Köprülü, “Miras Dâvası mı?”, *Vatan*, 6 Ekim 1945.

18 Aydın Taneri, “Anayasa da Neymiş?”, *Türkiye*, 19 Temmuz 1995. Taneri bu yazısında *yüksek medeniyet sahibi millet ve devletlerin temellerinde bulunması gerekenleri, bilim ve sanata verilen önem; adalet esaslarına riayet; sosyal refah ve din ve vicdan hürriyetine saygı göstermek* olarak işaret etmektedir.

19 Fuat Köprülü, “Yıkılan Bir Sistem, Kurulan Bir Rejim”, *Dikkat*, 31 Ekim 1946.

20 Fuat Köprülü, “Mutaassıp Partililik Zihniyeti”, *Dikkat*, 11 Kasım 1946.

21 Aydın Taneri, “Bazı Partilerimiz Niçin Karışık”, *Türkiye*, 12 Ocak 1997.

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin Türkiye'nin Demokratikleşme Çabalarına İlişkin Düşünceleri

prensipier etrafında birleşen ve memleket menfaatini her türlü düşüncelerin üstünde tutan hakiki particiler değil, şahsi menfaat birliğinin yarattığı tesanütü, memleketin zararına da olsa müdafaa lüzumuna inanmış mutaassıplar ve muhterislerdir.”²² Yüksek hedefleri olmayan particilik mevzuunda Taneri, “Hürriyetçi-parlamentar-demokratik düzenin bir bakıma dikenini olan partiler arası demagojik sürtüşmeler, devlet kavramının hemen bütün iktidarlarca yerleştirilememesi, kırtasiyecilik, israf, vergi adaletsizliği, ruhlardaki dengesizliği belirgin hale getirmektedir.” demektedir.²³ “Parti ve şahıslar devlete iktidar kazandırmak için birer vasıtadırlar. Maalesef, günümüzdeki uygulamada hükümettekiler, genellikle bu ilkelerin tam ziddini icra etmektedirler.” cümleleri de Taneri'ye aittir.²⁴

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin iyi yetişmiş insan gücüyle ilgili kaygı ve beklentileri de birbirini tekmiil eder niteliktedir. Köprülü bu konuda “Umumi efkâr karşısında memleket meselelerinden bahseden insanlar, hele omuzlarında resmi bir mesuliyet de taşıyorlarsa, yazılarında ve sözlerinde açık ve samimi olmak, kanaatlerini kati bir şekilde belirtmek zorundadırlar. Realitelere aykırı iddialarda bulunan, herkesçe bilinen hadiseleri inkâr ve tevile kalkışan bir siyaset adamı, umumi efkârda hiçbir itimat uyandıramaz” derken,²⁵ Taneri de “Dünyanın her yerinde niteliklerini saydığımız mümtaz, seçkin kadrolar sayıca fazlalık göstermezler. Bununla beraber, buldukları kurumda, müessesede, teşkilatta mevkii ve şahsiyetleri ile kendilerini hissettirirler. Bu kişilerin yetiştirilmelerinde ve temayüz etmelerindeki sırlar nelerdir?... Hiç şüphesiz, Türk toplumunun kendisine mahsus geleneklerini yaşatan aile birliği anlayışı, geçirdiği tahsil ve terbiye kademelerinden aldığı ilmi değerler ve intisap ettiği kurumdan kazandığı manevi güçler ve tecrübeler. İşte bir devletin, bir milletin alinyazısında, mukadderatında söz sahibi olan kimselerin formasyonu.” demektedir.²⁶

Devletteki devamlılık konusu Fuat Köprülü'nün tarihimize ilgili en önemli tezlerinden birisidir ve Aydın Taneri bu mevzuda Köprülü ile aynı kanaatleri taşımaktadır. “Bir memlekette iktidarın değişmesi, yani umumi seçimler neticesinde ekseriyeti kazanan partinin iş başına geçmesi, ne adalet cihazında, ne de sair hükümet teşkilatında hiçbir esaslı değişikliği mucip olmamalıdır ki, o memlekette ahenkli ve istikrarlı bir idare mevcut olabilsin; amme vazifelerini gören her memur, en büyüğünden en küçüğüne kadar, kanunun kendisine çizdiği salahiyet dairesinde huzur ve emniyetle çalışmak imkânını bulabilsin.” cümleleri Köprülü'nün Türk bürokrasisi üzerine eleştirisini ihtiva eder.²⁷ Aynı konuda Taneri “Maalesef yetişkin ve işini bilen bürokrat sayısı yeterli değildir. Bir de buna bakanların en küçük teferruat ile uğraştıkları, müstahdem tayinine bile karıştıkları müdahale ettikleri düşünülürse politikanın nerelere kadar uzandığı anlaşılabilir.” görüşündedir.²⁸

Fuat Köprülü, eleştiri kültürünün toplumların gelişmişlik seviyesini gösterdiğini ifade etmektedir. “Hür düşünce ve serbest tenkid, bugünkü medeniyetin başlıca temellerini teşkil eder. İnsanlığı bundan mahrum etmek, irticaların en korkuncu olur ve bunlardan mahrum

22 Fuat Köprülü, “Memleket Meselelerinde Particilik Taassubu”, *Kudret*, 27 Kasım 1947.

23 Aydın Taneri, “Biz Adam Olmayız”, *Türkiye*, 5 Şubat 1992.

24 Aydın Taneri, “Gün Sazak'ın Çok Cepheli Şahsiyeti”, *Türkiye*, 27 Mayıs 1992.

25 Fuat Köprülü, “Hükümet Eski Zihniyetinden Hala Kurtulamayacak mı?”, *Kudret*, 13 Kasım 1947.

26 Aydın Taneri, “Oğuz Turan Paşa”, *Türkiye*, 3 Ekim 1990.

27 Fuat Köprülü, “İdarenin Tarafsızlığı Meselesi”, *Vatan*, 23 Mart 1950.

28 Aydın Taneri, “Ordu Millet”, *Türkiye*, 20 Kasım 1991.

kalan cemiyetler, derhal bir esir sürüsü şekline girerler. İster dini, ister siyasi mahiyette olsun, muayyen akidelere bağlanarak hakikatin yalnız bu akidelere olduğuna inanan ve bunları herkese zorla kabul ettirmek isteyen mutaassıplar, gerek kendi milletlerinin, gerek insanlığın en büyük düşmanlarıdır.” cümleleri onun bu konudaki fikirlerini yansıtır.²⁹ Yine aynı konuda Köprülü “Fikir ve içtihat meselelerinde tam bir serbestlik taraftarıyım. Herhangi bir meselede benim düşüncelerime tamamiyle zıt fikirler besleyenlere karşı en küçük bir târiz düşüncesi aklımdan geçmez. Bu itibarla samimi olarak tek partinin lüzum ve zaruretine inanan en koyu demokrasi aleyhtarlarını dahi hoş görürüm. Fikir ayrılıklarının şahsi sevgi ve saygı hislerini bozması ise, medeni insanların riayet ettikleri en büyük kaidedir.” demektedir.³⁰ Aydın Taneri için de *karşı fikre tahammülsüzlük*, Türk siyasetini ele aldığı bir makalede ifade ettiği geri kalmışlık sebeplerinden biridir.³¹

Fuat Köprülü demokrasi kültürünün ancak gelişmiş toplumlarda yerleşebileceğini, bunun da bazı şartları olduğunu düşünmektedir. O, bu konuda “İnsanlık haysiyetini, fertlerin hak ve hürriyetlerini ana prensip olarak kabul eden demokratik rejimlerde, siyasi bünyenin sağlam kalması ve herhangi bir tereddide uğramaması için, siyasi ahlâk kaidelerine büyük bir titizlikle riayet edilmesi şarttır. Aksi takdirde, demokrasi yerine demagoji, anarşi ve nihayet istibdat ve tahakküm meydan alır. Hakiki demokrasinin ancak yüksek bir siyasi olgunluğa erişmiş milletlerde mevcut olması ve bu memleketlerde siyasi ahlâk kaidelerine büyük bir bağlılık gösterilmesi asla tesadüf eseri değildir.” der.³² Köprülü’nün bu konudaki yaklaşımı, Aydın Taneri’de “İşin esası, anayasayı hukuk ve demokrasi bakımından işletecek ve çalıştıracak zihniyet ve düşünce inkılabını temin etmektir.” şeklinde tezahür eder.³³

Hem Fuat Köprülü ve hem de Aydın Taneri devlet kavramına çok önem vermişler, Türklerin devlet kurma ve medeniyet oluşturma kabiliyetine sık sık atıfta bulunarak, devlet-millet ilişkisini irdelemeye çalışmışlardır. “Uzun asırlardan beri birçok devletler kurmuş ve böylece büyük bir siyasi tecrübe edinmiş olan Türk milletinde kanun ve kanuna hürmet duyguları çok kuvvetlidir. Fakat bu duygu hiçbir zaman otorite karşısında miskince bir itaat ve tevekkül mahiyetinde anlaşılmamalıdır. Türkler henüz aşiret ananelerini muhafaza eden devletler kurdukları çok eski zamanlarda bile, aşiret kanunlarına riayet etmeyen hükümdarları, onu adeta yarı mukaddes bir şahsiyet saymalarına rağmen cezalandırmaktan geri durmamışlardır. Tamamiyle mutlakiyetçi bir mahiyet taşıyan Osmanlı İmparatorluğundaki ihtilallerde de bu ruhi temayülü görmek mümkündür.” cümleleri Köprülü’ye aittir.³⁴ Aynı konu hakkında Taneri, “Büyük medeniyetleri büyük milletler dolayısıyla büyük devletler kurarlar. Buradaki büyüklük her zaman toprak ve nüfus fazlalığı, büyüklüğü değildir. Nitelikli olmak, özellik taşımak meselesidir.” demektedir.³⁵ Başka bir yazısında da Taneri, “Bütün büyük medeniyetler gibi, Türk medeniyetinin de üstünlüğü, siyasi, hukuki, içtimai, iktisadi, dini kavramların birbiriyle bağdaştırılması esasına dayanır.” der.³⁶

29 Fuat Köprülü, “Miras Dâvası mı?”, *Vatan*, 6 Ekim 1945.

30 Fuat Köprülü, “Demokrasinin Manasını Hala Anlıyamayanlar...”, *Kudret*, 16 Ekim 1947.

31 Aydın Taneri, “Bazı Partilerimiz Niçin Karışık”, *Türkiye*, 12 Ocak 1997.

32 Fuat Köprülü, “Demokrasilerde Siyasi Ahlâk”, *Kudret*, 7 Şubat 1948.

33 Aydın Taneri, “Anayasa Değiştirilecekmiş”, *Türkiye*, 17 Mart 1993.

34 Fuat Köprülü, “Kanun Her Şeyin Üstünde!”, *Kuvvet*, 6 Ocak 1947.

35 Aydın Taneri, “Sessiz Kaldıkça”, *Türkiye*, 1 Şubat 1995.

36 Aydın Taneri, “Dekan Bey İmama Karşı mı?”, *Türkiye*, 22 Şubat 1995.

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin Türkiye'nin Demokratikleşme Çabalarına İlişkin Düşünceleri

Köprülü ve Taneri, demokrasinin gelişmesiyle ilgili her türlü olumsuz vaziyete rağmen, Türk Milletinin demokratik hakların kullanılması prensibinden taviz vermeyeceği görüşündedirler. Fuat Köprülü bu düşüncesini, "Milli ve siyasi şuuruna, kendisine fuzuli vasilik etmek isteyenlerden çok daha fazla sahip olan halkımızın akliselimine, itidal ve muvazenesine, sarsılmaz iradesine her suretle inanabiliriz" şeklinde ifade ederken³⁷, Aydın Taneri milli hedefler konusunu ele aldığı yazısında "Milli hedef-hedefler, bir devletin ve milletin yazılı olmayan anayasasıdır. Kendi tarihinden süregelen kültür, bilgi ve birikimlerin, devletin ve onun milletin menfaatleri doğrultusunda, gerek yöneticilerin gerek tebanın akıl, ruh ve şuurlarında kristalize olan idealler manzumesidir." demektedir.³⁸

SONUÇ

Türk demokrasi tarihinin iki farklı dönemini Fuat Köprülü ve Aydın Taneri üzerinden anlamaya çalıştığımız bu makalenin ana kaynakları, adı geçen iki bilim insanının dönemin basın yayın organlarında kaleme aldığı yazılardır. Yaşadıkları dönemin özelliklerini birebir yansıtan bu yazılarda öne çıkan en önemli konular çağdaşlaşma, milli hâkimiyet prensibi ve demokrasidir. Türk demokrasi tarihinin başlangıcını Tanzimat Fermanının ilanı kabul edenler olduğu gibi, meşrutiyetin 1876'da ilanı ve ilk anayasa çalışmalarını referans alanlar da vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren uygulanmaya çalışılan batılılaşma, çağdaşlaşma ve demokrasi prensiplerini, her dönemin kendi dinamiklerinden ayrı değerlendirmemek icap eder.

Fuat Köprülü'nün 1945-1950 ve Aydın Taneri'nin 1990-1997 yılları arasında kaleme aldığı yazılar, yönetsel anlamda Türkiye'de tek parti ve koalisyon dönemlerine denk gelmektedir. Hiç şüphe yok ki Köprülü ve Taneri bu yıllar öncesinde de maharetle kalem oynatmışlardır. İkisinin de bu yıllarda yazdıkları yazıların temel problemi *demokrasi* ve *demokrasinin tatbikatı* üzerinedir. Ele aldığımız makalelerinde, her ikisi de meseleleri şu başlıklar etrafında incelemişlerdir: Demokrasinin ne olduğu ve nasıl algılandığı; Demokrasinin hangi temellere dayanması gerektiği; Siyaset ve siyasi partiler ile bu partilerin mevcudiyet sebepleri; Particilik ve ülke menfaatleri; Demokrasiyi taşıyacak olan insan unsuru; Devlette devamlılık ve bürokrasi; Eleştiri kültürü; Demokrasi kültürü; Devlet-millet ilişkisi ve Millet'in demokrasi talebi.

Köprülü ve Taneri'nin Türkiye'nin demokratikleşme çabalarına yönelik tutumları temelde aynıdır: Her ikisi de daha fazla demokrasi ve Türk milletinin demokrasi rejimini benimsemesini talep ederler. Ancak, yaşadıkları dönem itibarıyla, bunun nasıl olması gerektiğine dair düşünceleri farklılık arz eder ki, bu son derece normaldir. Fuat Köprülü'nün konuları ele alış biçimi Aydın Taneri'ye göre çok daha derinliklidir. Köprülü, demokrasi ve demokrasilerde uygulanması gereken esaslar hakkında hem kavramsal çerçeveler çizmiş ve hem de tatbikata ilişkin örneklemeler yapmıştır. Üstelik bunu tek partinin hükümlerinde olduğu yıllarda başarmıştır. Taneri, bu konuları daha güncel yönleriyle ele alarak olaylar/şahıslar üzerinden yorumlamıştır. Her yazısında muhakkak tarihte yaşanan benzer olaylara atıfta bulunmuştur.

37 Fuat Köprülü, "Demokrasi Düşmanları...", *Vatan*, 25 Eylül 1945.

38 Aydın Taneri, "Fetih ve Osmanlı'nın Milli Hedefleri", *Türkiye*, 26 Mayıs 1996.

Fuat Köprülü'nün en esaslı gayreti Türkiye'nin tek partili rejimden kurtulup, çağdaş devletlerde olduğu gibi çok partili demokrasiye geçmesi ve bunu sürdürebilme kabiliyetine vasıl olması yönündedir. Bunun için 1950'ye kadar çok büyük bir çaba sarf etmiştir. Demokrasi tarihimize bakılırsa onun bu hedefine ulaştığı görülür. 1950 yılından sonraki gelişmeler ise hem ülkemiz ve hem de Köprülü için başka anlamlar ifade edecektir. Aydın Taneri'nin gayreti ise, geçirdiği askeri darbelere rağmen demokrasi yolunda oldukça mesafe alan Türkiye'nin daha müreffeh bir ülke olma yolunda ilerlemesi üzerinedir. Yazılarına bakıldığında 1990'lar Türkiye'sinden çok da mutlu olduğu söylenemez. Ancak ne Köprülü ne de Taneri ülkemizdeki demokratik kazanımların artarak devam edeceği yönündeki inançlarını hiç kaybetmemişlerdir.

KAYNAKÇA

- Köprülü, Fuat (1945), "Demokrasi Ruhu", *Vatan*, 19 Eylül.
- Köprülü, Fuat (1945), "Demokrasi Düşmanları...", *Vatan*, 25 Eylül.
- Köprülü, Fuat (1945), "Miras Dâvası mı?", *Vatan*, 6 Ekim.
- Köprülü, Fuat (1946), "Yıkılan Bir Sistem, Kurulan Bir Rejim", *Dikkat*, 31 Ekim.
- Köprülü, Fuat (1946), "Mutaassıp Particilik Zihniyeti", *Dikkat*, 11 Kasım.
- Köprülü, Fuat (1947), "Kanun Her Şeyin Üstünde!", *Kuvvet*, 6 Ocak.
- Köprülü, Fuat (1947), "Demokrasi Ahlâki", *Kuvvet*, 18 Haziran.
- Köprülü, Fuat (1947), "Demokrasinin Manasını Hala Anlıyamayanlar...", *Kudret*, 16 Ekim.
- Köprülü, Fuat (1947), "Hükümet Eski Zihniyetinden Hala Kurtulamayacak mı?", *Kudret*, 13 Kasım.
- Köprülü, Fuat (1947), "CHP Genel Sekreterine İkinci Cevap", *Kudret*, 25 Kasım.
- Köprülü, Fuat (1947), "Memleket Meselelerinde Particilik Taassubu", *Kudret*, 27 Kasım.
- Köprülü, Fuat (1948), "Demokrasinin Ahlâki Esasları", *Son Saat*, 23 Ocak.
- Köprülü, Fuat (1948), "Demokrasilerde Siyasi Ahlâk", *Kudret*, 7 Şubat.
- Köprülü, Fuat (1950), "Demokrasilerin Ahlâki Esasları", *Vatan*, 17 Mart.
- Köprülü, Fuat (1950), "İdarenin Tarafsızlığı Meselesi", *Vatan*, 23 Mart.
- Taneri, Aydın (1981), "Fuad Köprülü'nün Türk Milliyetçiliğine Hizmeti", *Tercüman*, 18 Haziran.
- Taneri, Aydın (1990), "Herşey Ziddi ile Kaimdir", *Türkiye*, 18 Temmuz.
- Taneri, Aydın (1990), "Devlet Kuran Milletler", *Türkiye*, 12 Eylül.
- Taneri, Aydın (1990), "Oğuz Turan Paşa", *Türkiye*, 3 Ekim.
- Taneri, Aydın (1991), "Ordu Millet", *Türkiye*, 20 Kasım.
- Taneri, Aydın (1992), "Biz Adam Olmayız", *Türkiye*, 5 Şubat.
- Taneri, Aydın (1992), "Gün Sazak'ın Çok Cepheli Şahsiyeti", *Türkiye*, 27 Mayıs.
- Taneri, Aydın (1993), "Anayasa Değiştirilecekmiş", *Türkiye*, 17 Mart.
- Taneri, Aydın (1993), "Laiklik Tartışma Dışı Kalmalı İmiş", *Türkiye*, 1 Eylül.
- Taneri, Aydın (1995), "Sessiz Kaldıkça", *Türkiye*, 1 Şubat.
- Taneri, Aydın (1995), "Dekan Bey İmama Karşı mı?", *Türkiye*, 22 Şubat.
- Taneri, Aydın (1995), "Anayasa da Neymiş?", *Türkiye*, 19 Temmuz.

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin Türkiye'nin Demokratikleşme Çabalarına İlişkin
Düşünceleri

Taneri, Aydın (1996), "Fetih ve Osmanlı'nın Milli Hedefleri", *Türkiye*, 26 Mayıs.

Taneri, Aydın (1996), "Manevi Durumumuz", *Türkiye*, 21 Temmuz.

Taneri, Aydın (1997), "Bazı Partilerimiz Niçin Karışık", *Türkiye*, 12 Ocak.

Taneri, Aydın (1997), "Rapor/Paket Demokrasisi", *Türkiye*, 9 Mart.

Uzman, Nasrullah (2016), Prof. Dr. Osman Turan-Yeni İstanbul Yazıları, Hitabevi Yayınları,
Ankara.